

Ar sienos ūksmėje žydi gėlės?

VYTAUTAS ALIŠAUSKAS

Siena visada yra dalykas, kuris išlieka ir įsimena ilgiau negu jos statytojai, čia jau daug apie tai kalbėta ir dar bus kalbama. Didžioji kinų siena, Atėnų ilgosios sienos, krikščionybės priešienis – mūsų šalys XVI-XVII a., Trumpo statoma nepastatoma siena su Meksika. Žinoma, ir Berlyno siena, manau, inspiravusi šį mūsų susitikimą. Visa tai pinasi – simbolinė ir fizinė prasmės. Realus fiziškumas, plytos, rąstai, blokai, ir kažkas neapčiuopiama – gynyba, atribojimas, apsauga, įkalinimas. Pagaliau sienų nebelieka, bet lieka jų prasmės. Užmirštami net jų statytojai – kas gali pasakyti Kinų sienos architektus, kas pamena tiksliai Berlyno sienos iniciatorius, net nesvarbu, ar Stalino laikais ji pastatyta, ji netelpa į tuos laikus ir Chruščiovo, destalinizacijos laikais ji yra tokia pat veiksminga. Net sugriuvusios ar sugriautos tos sienos tebestovi istorijoje. Antra vertus, į sienas kartais žvelgiama ir kitaip. Vienas šiuolaikinis europietis budistas, norėdamas iliustruoti, kad viskas tėra mūsų sąmonės fenomenas, papasakojo tokią istoriją – detalių nepamenu, bet jos nesvarbios. Kažin kokiame kare priešai pagavo žvalgą, perėjusį ribą tarp kariaujančių pusių. Prieš sušaudomas, jis paprašė leisti jam paskutinį kartą pažvelgti į savo gimtąjį kraštą, dėl kurio laisvės jis kovojo. Jo noras buvo patenkintas, jį pavedė ant kažkokio kalno, karys ilgai žvelgė į prieš akis plytinčią žemę, visi pagarbiai tylėjo. Pagaliau jis atsisuko ir pasakė – dabar aš pasiruošęs mirti. Vienintelis dalykas, ko jis nežinojo – kad priešo kariai tingėjo paeiti dar kilometrą, ir jis žvelgė ne į savo, bet į priešų žemę, kuri

niekuo nesiskyrė nuo jo gimtosios. Siena buvo iliuzija ir jos jis nesugebėjo atpažinti. Toks požiūris galimas, kai kada net teisingas, vis dėlto ne viskas taip paprasta – tebus man atleista už šį banalų pasakymą. Yra dalykų, kurie tėra mūsų vaizduotės padaras, yra ir konvencijų, kurios tepriklauso nuo sutarusiųjų valios, kaip, pvz., Lietuvos-Latvijos siena. Bet yra ir tokių, kurios, kaip jau ką tik kalbėjau – išlaiko savo simbolinę pramę ne mažiau galingai negu fizinį pavidalą. Taigi pereisiu prie vienos asmeninės patirties. Berlyno sienos nemačiau, tačiau mačiau geležinę uždangą. Ne metaforišką, paminėtą ar tai Churchillio ar dar kieno. Ji man atrodė tokia pat metafora kaip šaltasis karas, kol nepamačiau savo akimis. Prabundi autobuse, po sunkaus kelionės miego, teisingiau snūduriavimo. Ankstyvas rytas, pamatai, kad autobusas sustojęs ant tilto, apgaubto plieniniu tinklu. Po juo dauba, virš kurios draikosi migla ir per miglą matyt jos dugne lyg ir koks siaurutis upelis, užtvaros, spygliuotos vielos ritiniai, sargybos stulpai, stebėjimo ir žudymo automatai. Dalykai, kurių ne specialistas net negali tiksliai įvardyti. kažkas iki galo neprieinama žmogaus kalbai. Tos uždangos artuma, teisingiau buvimas jos viduje, užplūdo kaip siaubas – tada nebuvau matęs nė vieno siaubo filmo, bet tai buvo būtent toks išgyvenimas: kažkas nerealaus ir užgniaužiančio alsavimą vienu kartu. Į autobusą sulipę Rytų vokiečių pasieniečiai staiga sudrumstė ramybę ir po to išgyvenimo pasirodė netgi labai žmogiški, nors labai pikti, bet visai nebaisūs. Buvo likęs tik mėnuo kitas iki Honeckerio kritimo, tad jų skalijimas perestroikos ir byrančio komunizmo fone atrodė net kiek komišškai jaukus. Nežinau kiek laiko prabėgo kol autobusas išsiveržė iš geležinio tinklo, gal 15 minučių, o gal pusvalandis, bet tos minutės pakeitė mano gyvenimo suvokimą. Viena buvo gyventi tik šiapus sienos, depresyviai, net juntant pavojų, kad gali atsidurti ten, ką Solženicynas vadino „vidine zona“, t. y. tikrame sovietiniame konclageryje, bet visai kas kita – peržengti realią sieną iš laisvojo pasaulio į tą „didžiąją zoną“ (pirmyn teko skristi lėktuvu, tad tokio įspūdžio nebuvo). Šita linija, skirianti Europos kontinentą į dvi dalis – vergovės ir laisvės – galėjo įgauti labai trapų, vos ne efemerišką pavidalą, tačiau nuo to ji buvo ne mažiau reali. Vaikystę praleidau Klaipėdoje, baigiau ten penkias klases. Ir iki šiol pamenu, kaip vakarui atėjus smėlis palei jūrą buvo akėjamas, kad paslaptingas priešas išniręs naktį iš jūros negalėtų įeiti į sovietinę erdvę nepalikęs pėdsakų. Tai buvo veikiau maginis negu praktinis sprendimas. Gana prisiminti sargybos bokštus, prožektorius, reguliarių pasieniečių su šunimis

Ar sienos ūksmėje žydi gėlės?

patruliavimą. Prisipažinsiu – gal tai ir trauminė patirtis, bet žvelgdamas į berods japoniškus sodelius, kur akmenys ir smėlis, suraižytas grėbliais, prisimenu tą pajūrio akėjimą, kiekvieną vakarą turintį atskirti du pasaulius.

Vis dėlto jokia siena nėra aklina, jokia siena, net pati geriausia, negali atskirti žmonių nuo jų istorijos ir aplinkinio pasaulio taip, kad jie net neįtartų, jog egzistuoja kitoks laikas ir erdvė negu tas, šiapus sienos. Pats sienos buvimo faktas kelia nenuslopinamą klausimą, kas yra anapus jos. Mažai to, per ją, virš jos, nežinia kaip iš po žemių patenka sėklų, iš kurių suveši augmenija, prasiskleidžia žiedai, kurie aiškiai nepriklauso tai miglos gaubiamai tikrovei. Gyvenantieji šiapus sienos vieną dieną pasijunta esantys keistame darželyje, tarsi atkeliavusiam iš kito erdvėlaikio, bet kartu sudarančiame jų gyvenimo dalį, o pamažu net ir branduolį. Prisipažinsiu, nemanau, kad ši mano gėlių sienos ūksmėje metafora labai gudri, išradinga. Bet man ji svarbi vienu atžvilgiu. Gėlės atrodo labai trapios, jautrios, vos ne nematerialios. Bet jų buvimas daro gyvenimą šventiškesnį ir jaukesnį. Jos tam tikra prasme yra tobulesnio pasaulio pažadas. Tad pasivaikščiokim po tą neįprastą darželį. Iš pradžių norėjau sudėstyti pasakojimą pagal žiedų svarbą ar bent statistinę aprėptį, paskui supratau, kad tai beprasmiška, tik vieną dalyką palikau sąmoningai pačioje pabaigoje.

Pirmiausia į galvą ateina Lenkijos televizija – pirmoji Lenkijos programa. Taip, tai kiek netikėtas pasirinkimas, bet, mano subjektyvia nuomone, būtent ji formavo mano kartą – aišku labiausiai kauniečius ir gyvenusius Lietuvos dalyje tarp Kauno ir Marijampolės. Vilniuje, man regis, ji nebuvo matoma, bet tada buvo labai justai, kad Lietuva nėra vien Vilnius, gal net atvirkščiai – rusiškai kalbantis Vilnius buvo mažiau Lietuva. Taip ir nesupratau, kokios techninės problemos davė mums tokią progą, teko girdėti, kad sovietai spaudė lenkus ką nors daryti, bet iš tiesų tik nepriklausomybės pradžioje tos problemos buvo išspręstos – privertė šį kartą komerciniai dalykai, konkurencija dėl reklamos, dėl vakarietišku filmų rodymo teritorijos. Tai buvo nemenka netektis epochoje, kai lietuviška privati ir laisva visuomeninė televizija tik formavosi. Na, o sovietmečiu tai buvo stebuklas. Lenkija, dėl įvairių priežasčių (šalies dydis, kietas patriotizmas, Katalikų Bažnyčios reikšmė), visada gyveno intelektualiai ir net ekonomiškai laisvesnį gyvenimą – filmai, apie kuriuos tik buvome skaitę ar girdėję, kartais prieinami nelegaliose, formaliai – piratinėse – kasetėse. Nuo tada patirtyje neregėtai atviros erotikos iki absoliučios klasikos. Žinios, kuriose

vis daugėjo informacijos apie Solidarumą, laidos, kuriose radosi vis daugiau tikros diskusijos, nuomonių įvairovės, koncertai su tada šiuolaikine muzika. Visi kiek nors mokėjome rusiškai, tad kalbos barjeras nebuvo labai didelis, rados vis daugiau galinčių suprasti lenkiškai, vis daugiau klausančių oficialaus ir vakarietiško radijo lenkų kalba. Turbūt nereikia sakyti, kad tai buvo ir pretekstas, o kartais net ir priežastis, daugiau įvairovės įsileisti į sovietinę Lietuvos televiziją. Apibendrinant, Lenkijos televizija kūrė kultūrinį foną visam gyvenimui, davė tikrą laisvalaikio ir informacijos alternatyvą klaikiu nuobodulio ir pilkumos Sovietmečiu.

Antras dalykas buvo užsienio radijo stotys, kalbančios lietuviškai – ne tik tokios garsios, kaip Amerikos balsas, Vatikano radijas ar Laisvoji Europa, bet ir egzotiškos – Madrido radijas, kaip suprantu laidos rengiamos VLIK'o – Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto – klausydavausi jo gerdamas rytinę arbatą prieš pamokas, Italijos radijo transliacijos, jei atmintis neapgauna esu lietuviškai – ne rusiškai – girdėjęs ir Turkijos radijo laidų, didžioji dalis buvo apie Atatürką. Apie rusiškas nėra nė ką sakyti – tai buvo neįtikėtina skalė, pasirinkimas, nuo Tel Avivo iki *Deutsche Welle*, nuo *Radio France International* iki religinių baptistų ar sekmininkų – pavadinimo jau nepamenu. Vienos jų buvo trukdomos taip, kad galėjai pagauti tik pavienius žodžius – pvz., Laisvoji Europa, kitos, kaip Amerikos balsas girdėjosi gerai. Niekas negalėjo paaiškinti kodėl taip, bet net tas burzgesys buvo iššūkis – įvairios smulkios gudrybės leisdavo nugirsti vieną kitą sakinį.

Trečia – tai pagrindžio spauda, ypač sinergijoje su radijo stotimis – Katalikų Bažnyčios Kronikai aišku čia tenka pirma vieta, bet svarbūs buvo ir kiti leidiniai. Šiuolaikiniai jaunosios kartos tyrinėtojai ne visada supranta kokia tai buvo jėga – ne tik simbolinio pasipriešinimo, bet ir realaus poveikio. Menkas leidinių tiražas nebuvo svarbu. Platinimas irgi nebuvo esminis dalykas. Antai LKB kronika aprašo, kaip ateistė mokytoja nuplėšė kryželį, arba vietos kolūkio pirmininkas nedavė automobilio laidotuviams su kunigu, per Vatikano radiją perskaitomos šios žinios, visas kaimas rytojaus dieną aptarinėja. Partijos komitetas ir vietos KGB įgaliotinis sunerimsta, kažką reikia daryti, gal ateity būti bent atsargesniems... Antra vertus, daug spaudos buvo skirta svarstyti politines, kultūrines, religines problemas, skleisti nepriklausomą informaciją. Tie tekstai pasiekdavo, leiskite man taip įvardyti – rezistencijos elitą. Bet periodika prisidėjo prie elito formavimo, konsolidacijos, skirtingų tapatumų įtvirtinimo. Prasidėjus Sąjūdžiui,

nemaža elito dalis prie jo prisidėjo, arba ėmė aktyviai dalyvauti viešose diskusijose ir kitų organizacijų veikloje.

Ketvirta – įvairi literatūra – knygos ir žurnalai, pasiekiantys iš užsienio. Prie jų pridėčiau ir legaliai parduodamas vakaruose ir vadinamajame liaudies demokratijos pasaulyje leistas lenkiškas, vokiškas knygas, ir iš užsienio gaunamus vakarietiškus leidinius, ir išveivijos meninę ir kultūrinę kūrybą – legalią ir nelegalią. Vėlgi svarbu įvairovė, stebinanti įvairovė – vietoj vienos partinės tiesos, kurią nesunku buvo identifikuoti kaip melą, galėjai skaityti skirtingai mąstančius ir kartais tiesiogiai ar netiesiogiai polemizuojančius autorius. Skirtingų estetikų poetus ar prozininkus. Maceiną, Girnių, Kavolį ir Greimą. Brazdžionį ir Mackų, Bradūną ir Landsbergį. Pamenu, kaip paveikė Maceinos „Filosofijos kilmė ir prasmė“ – dešimtys, o gal ir šimtai intelektualų žmonių sužinojo, kad filosofija nėra marksistinių vadovėlių postringavimai, bet dinamiškas ir atviras mąstymas. Čia reikėtų paminėti ir kontaktus su išveivijos ir vakarų kultūros ir meno žmonėmis – ribotus, kartais pavojingus, bet net tie negausūs susitikimai, paskaitos buvo paskata, įkvėpimas, naujų idėjų šaltinis. Knygos buvo iš tiesų ne tik skaitomos, skolinamos, bet ir dauginamos – perrašomos mašinėlėmis, kopijuojamos vis gausėjančiais dauginimo aparatais. Iš pradžių baisiais, dvokiančiais dažais, paskui ir kiek geresniais. Tiesa, mašinėlė priklausomai nuo popieriaus ir to, ar buvo mechaninė, ar elektrinė, galėdavo spausti iki 8 egzempliorių. Paskutinis aišku buvo vos įskaitomas, bet ir pigiausias. Pirmi trys egzemplioriai visai neblogi, antras kartais net geresnis už pirmą, nes pirmo raidės kartais būdavo nepakankamai ryškios dėl apdžiūvusios ar šiaip prastos juostelės. Bet grįžkime prie reikalo.

Penktas šio keisto darželio žiedas – prieškario Lietuva. Galėčiau pedantiškai išskirti kelis sluoksnius. Pirmas visai nematerialus – tėvų ir senelių atsiminimai. Kai kada idealizuojantys, kai kada asmeniškai, kai kada tiesiog objektyvus papasakojimas „kaip buvo prie Smetonos“. Kai kada ištikdavo ypatinga sėkmė – pažintis ar net draugystė su daug vyresniu, tada iškiliumi žmogumi. Priminsiu tik Alfonsą Keliuotį, Juozą Grušą, Vaclovą Šiugždinį, Brazauskų šeimą. Bet Kaune tokių žmonių buvo daug daugiau. Buvo tokių ir kituose miestuose. Antras klodas – to laikotarpio leidiniai, kartais įgaudavę išskirtinį ir net prestižo statusą, tokie, kaip dabar dažnai ir ne visada teisingai kritikuojama Šapokos istorija arba Skvirecko Biblijos vertimo šešiatomis. Periodikos komplektai – „Židinys“, „Naujoji Romuva“,

„Vairas“, net paraudonavusioje, kairiojoje „Kultūroje“ buvo galima rasti šį tą įdomaus, vien jos buvimo faktas liudijo, kad esama visuomenių, kur toleruojamos skirtingos pasaulėžiūros. Maža to, kartais jie atrodydavo neįtikimai šiuolaikiški, aktualūs, rasdavai svarstymų tokiomis temomis, kurios buvo visai negirdėtos sovietiniuose diskursuose. Beskaitant nuolat „Židinį“ kilo ir mintis – kai Lietuva bus laisva leisti tą tradiciją tęsiantį žurnalą, kuris ir buvo pavadintas „Naujuoju Židiniu“.

Na ir pagaliau trečiasis klodas – materialūs artefaktai, turintys simbolinę ar emocinę reikšmę. Dažnai tai būdavo valstybingumo ženklai – sidabro dešimtličiai su Vytautu ar Smetona, penkličiai su Basanavičium, banknotai ir pašto ženklai, Vyčio atvaizdai, kunigaikščių portretai ar jų kopijos – ypač Petro Rimšos Vytauto Didžiojo jubiliejinis bareljefas, plitęs tūkstančiais kopijų. Bet ir senos fotografijos su uniformuotais seneliais, ar žemės nuosavybės dokumentai, kariūno saga ar diržo sagtis su Gedimino stulpais... visko neišvardysi, bet tai buvo labai realus liudijimas, kad Lietuva buvo kitokia ir kita, ir viltis, kad gal tai sugrįš.

Pagaliau sunkiai apibrėžiamas Vakarų pasaulio kultūrinis, gal net geriau sakyti kontrkultūrinis poveikis. Muzika, „skudurai“, kaip Vakarų ir apskritai geresnius drabužius vadindavo komunistiniai propagandistai, džinsai ir net kramtomoji guma – visa tai buvo kito pasaulio simboliai, kartais įgaunantys protesto spalvų, pagaliau jaunimo kontrkultūriniai sąjūdžiai – hipiai ir pankai, kurie savaime nusidažydavo politiniu atspalviu. Kalantos sukilimas buvo pirmiausia „hipiuojančio“ jaunimo padarinys, nors netrukus prie jo prisijungė daugybė kauniečių. Prieš tai buvo vadinamieji „stileivos“ – rusiškai „stiliagi“, kurių kelnės kompartijos ortodoksams atrodė per siauros, džiazos mėgėjai, žmonės tiesiog auginantys ilgus plaukus, vėliau dėvintys platią kelnę, vyrai besidažantys plaukus šviesiai. Moterims gal buvo leidžiama daugiau, bet ir jas užliedavo negailestingas kritikos krioklys dėl pomėgio gražiai rengtis ir gražiai gyventi – keliaklupsčiauti prieš vartotojišką buržuazinį gyvenimo būdą.

Pabaigoje palikau Katalikų ir kitas bažnyčias ir religines bendruomenes. Tai buvo jau ne gėlės, veikiau medžiai, šaknimis įaugę net ne į prieškarį, bet į daugelio šimtmečių dirvą. Patys bažnyčių pastatai, gotikiniai, barokiniai, klasicistiniai, kartais modernūs, kaip Kauno Šančiuose, arba kaip fabriku paversta Prisikėlimo bažnyčia, arba, regis, į milicijos mokyklos valgyklą perdirbta Kauno evangelikų reformatų šventovė – jie veikė net uždaryti,

buvo svetimi sovietizuotam kraštovaizdžiui, jis aplink bažnyčias eizėjo ir trupėjo. Sakraliniai pastatai skverbėsi į menininkų darbus ir cenzoriai reikalavo, kad vaizduojamų šentovių viršūnių nevainikuotų kryžiai. Juose kaip ir prieš 1940 ar 1861, ar 1794 metus rinkosi tikintieji, vyko nesuprantamos apeigos, neturinčios nieko bendra su partijos penkmečio planais, skambėjo evangelijos žodžiai, nepatvirtinti glavlito, pagaliau ir paprastas net tarsi konformistiškas pamokslas vedė į visai kitą vertybių ir kitos estetikos pasaulį. Ši – religijos – tema per plati, kad galėčiau ją išsamiau aptarti šiame pranešime, tad tebus tiek.

Keitinau savo kalbėjimą pabaigti kitaip, optimistiškai, bet neseniai įvyko kai kas, privertęs grįžti prie sienos – ne sugriuvusios, bet naujai statomos. Rugsjūčio 23 dieną katedros aikštėje susirinko būrys žmonių palaikyti honkongiečių, sutojusių į savo Baltijos kelią. Staiga būrys agresyvių kinų išsirikiavo prieš juos ir išskleidė raudoną komunistinės Kinijos vėliavą. Tai jie pasistengė pastatyti sieną laisvos šalies sostinėje, atkirsti laisvus žmones susirinkusius palaikyti kitų laisvės trokštančių žmonių. Kol kas siena buvo sudaryta iš jų nugarų, iškėtotos raudonos vėliavos, agresyvių šūksnių. Man skaudžiausia ne tai, kad kinai pažeidė įstatymus, skaudžiausia tai, kad policija vengė kištis ir apginti piliečių teisę laisvai rinktis. Labai bijau, kad tai nebūtų pirmas mažas naujos sienos fragmentas, statomas ne tik iš laisvės prieš neapykantos, bet ir iš mūsų baimės ir išskaičiavimų. Sienos, kurios šešėlyje vėl tektų ieškoti besistiebiančių gėlių, liudijančių, kad yra ir kitoks gyvenimas anapus – ką aš žinau kur...